

І. Б. УСЕНКО,
кандидат юридичних наук

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИКО-ПРАВОВА НАУКА НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

65-річчя визнаного флагмана української юридичної науки — Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України є доброю нагодою для аналізу сучасного стану та перспектив розвитку вітчизняних наукових досліджень у галузі історії держави і права.

Окремі скептики схильні вважати, що в Україні історико-правова наука, як і юридична наука загалом, перебуває в глибокій кризі, оскільки через рудименти старого мислення не може належним чином відповідати на виклики часу, залишається служницею політики й пронизана суб'єктивізмом. Як видається, для такого невтішного висновку немає підстав. Щоб довести це, спробуємо оцінити ситуацію крізь призму традиційних наукознавчих індикаторів.

Методологічна озброєність історико-правових досліджень

Серед різних чинників, які характеризують стан тієї або іншої науки, чи не на першому місці — її методологічна забезпеченість, увага науковців до методологічних проблем, рівень використання дослідниками сучасного інструментарію наукового пізнання. В юриспруденції завдання розроблення методології наукових досліджень покладається передусім на теорію держави і права, що, однак, не виключає можливості відповідних напрацювань і в галузевих рамках історико-правової науки.

Перші публікації з проблем методології історико-правової науки в незалежній Україні побачили світ ще на межі ХХ і ХХІ століть¹.

¹ *Усенко І. Б.* Історія держави і права України: проблеми предмета і методології досліджень // *Правова держава. Ювілейний щорічник наукових праць.* — К., 1999. — Вип. 10. — С. 237–244; *Страхов М. М.* Методологічні засади історико-пра-

У подальшому методологічні орієнтири вітчизняним історикам права задавалися і задаються нині передусім завдяки спільній діяльності Секції історії держави і права Наукової ради по координації фундаментальних правових досліджень НАН України, Комісії історії українського права НАН України при Президії НАН України та Міжнародної асоціації істориків права (МАІП). Керівний склад Секції, Комісії та Асоціації приблизно збігається, а їх єдиним робочим апаратом є відділ історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Саме у цьому науковому підрозділі визначається тематика чергових конференцій МАІП, кожна з яких зазвичай дає певний імпульс розвитку історико-правової науки, згуртовує наукову спільноту для дослідження фундаментальних проблем теоретико-методологічного характеру. Водночас у відділі історико-правових досліджень на методологічних семінарах обговорюються нові ідеї та підходи, у плановому порядку готуються наукові праці методологічного характеру, координуються аналогічні творчі пошуки в інших вітчизняних центрах юридичної науки, налагоджуються й розвиваються творчі контакти із зарубіжними дослідниками¹. Це, звісно, не виключає й того, що

вової думки // Проблеми вищої юридичної освіти: Тези доп. та наук. повідом. наук.-метод. конф. (21 квіт. 2000 р., Харків). — Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. — С. 36–39; *Страхов М. М.* Методологічні основи історико-правової науки // Методологічні проблеми правової науки: Мат. міжн. наук. конф. (13–14 грудня 2002 р., Харків). — Х.: Право, 2003. — С. 99–101; *Ярмиш О. Н.* Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2–3 (33–34). — С. 161–170; *Бабкін В. Д.* Сучасна методологія досліджень історії держави і права України // Антологія української юридичної думки: В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — Т. 10: Юридична наука незалежної України / Упоряд. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. — К.: ВД «Юрид. книга», 2005. — С. 103–115; *Ярмиш О. Н.* Актуальні проблеми методології вітчизняної історії держави і права // Там само. — С. 175–185.

¹ Докладний виклад творчих здобутків відділу див.: Мироненко О. М. П'ятирічка напруженої і плідної роботи (Історики Інституту держави і права НАНУ ювілею Вітчизни) // Вісник Академії правових наук України. — Х., 1996. — № 7. — С. 23–36; *Усенко І. Б.* Історико-юридичні дослідження // Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Наукові досягнення за 50 років (1949–1999). — К.: Ін Юре, 1999. — С. 139–163; *Усенко І. Б.* Проблеми історії держави і права // Правова держава. Спец. вип.: До 55-річчя Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — С. 32–44; *Усенко І. Б.* Відділ історико-правових досліджень // Флагман української юридичної науки: До

свій вагомий внесок у опрацювання методологічних проблем історико-правових досліджень здійснюють одеські, харківські, львівські та інші науковці.

Своєрідним концентрованим підсумком багаторічних надбань вітчизняних і окремих зарубіжних учених став збірник доповідей учасників XXIII конференції МАІП, спеціально присвяченої методологічним проблемам історико-правових досліджень¹.

У цьому контексті, на нашу думку, є всі підстави стверджувати, що сьогодні історики права, як ніколи раніше, приділяють багато уваги уточненню світоглядних позицій, переосмисленню предметного поля та збагаченню методологічного інструментарію своїх досліджень. Ще недавно криза парадигми історичного матеріалізму супроводжувалася якщо не «філософським вакуумом» (вислів А. Гуревича²), то очевидним «методологічним анархізмом», відсутністю не лише «єдино правильного» моністичного вчення, а й загалом якихось загальноприйнятих світоглядних орієнтирів і гносеологічних підходів. Нині, як видається, історики права більш-менш одностайно сповідують теоретико-методологічний плюралізм, який розуміється не як еклектика або «боротьба на знищення» різних парадигм, а як розумне поєднання кращого, що є в актуальних філософських підходах, виходячи з ідеї їх «доповнюваності» та «інтеграції». Наприклад, якщо 15–20 років тому згадувати марксистську теорію суспільно-економічних формацій вважалося недобрим, то сьогодні «формаційний» підхід цілком уживається з новітнім «цивілізаційним», демонструючи раз у раз, що його потенціал ще далеко не вичерпаний. Іншим прикладом є пропозиція доповнити в історико-правових дослідженнях традиційний діалектичний підхід евристичними можли-

60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2009. — К.: Юрид. думка, 2009. — С. 54–75.

¹ *Методологічні проблеми історико-правових досліджень*: Мат. XXIII міжн. іст.-прав. конф. (24–26 верес. 2010 р., м. Алушта) / Редколегія: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секретар), Є. В. Ромінський та ін. — Київ; Сімферополь: Доля, 2011. — 620 с.

² *Гуревич А. Я. Двоякая ответственность историка // Новая и новейшая история. — 1997. — № 5. — С. 68–71.*

востями синергетики та тоталогії¹. А згадки про використання герменевтики стали звичним явищем².

Серед конкретних досягнень сучасної української історико-правової науки слід відзначити використання при окресленні її предметного поля нових категорій «правова реальність» (М. А. Дамірлі³), а згодом й «історико-правова реальність» (О. М. Атоян⁴), що дало змогу помітно розширити традиційні рамки історико-правових досліджень⁵. Узгодженню відповідних позицій допомогло проведення ХХVІІ Міжнародної історико-правової конференції під егідою МАІП «Історико-правова реальність у глобальному й регіональному вимірі»⁶.

Окрім того, використання категорії «історико-правова реальність» може сприяти давно назрілому переосмисленню традиційної дихотомії (держава і право як дві основні складові) предмета історико-юридичної науки. Як не раз уже зазначалося⁷, на відміну від

¹ Бондарук Т. І., Музика І. В. Синергетичний і тоталогічний підходи в історико-правових дослідженнях // *Правова держава*. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. — Вип. 23. — С. 19–30.

² Крестовська Н. М. Герменевтика та семіотика в історико-правових дослідженнях // *Поняття, терміни і категорії історико-правової науки: Мат. ХХІ міжн. іст.-прав. конф. (23–26 квітня 2009 р., м. Миколаїв)*. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — С. 50–56.

³ Дамирлі М. А. Право и история: эпистемологические проблемы (Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания). — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2002. — 456 с.

⁴ Атоян О. М. Селянська правосвідомість в історико-правовій реальності 1917–1921 років (на прикладі повстанського руху на чолі з Нестором Махном): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2008. — 40 с.; Атоян О. М. Категорія «історико-правова реальність» в пространстві семантичних метаморфоз // *Поняття, терміни і категорії...* — С. 12–23.

⁵ Музика І. В. Проблеми окреслення предметного поля історико-правової науки: сучасний науковий дискурс // *Юридична наука*. — 2011. — № 2. — С. 12–19; Музика І. В. Методологічна роль категорійно-поняттєвого апарату історіософії в осмисленні змісту категорії «історико-правова реальність» // *Методологічні проблеми ...* — С. 115–188.

⁶ *Історико-правова реальність у глобальному й регіональному вимірах: матеріали ХХVІІ Міжнародної історико-правової конференції (21–23 вересня 2012 р., м. Євпаторія) / Редколегія: І. Б. Усенко (голова), О. О. Малишев (відп. секретар), О. А. Гавриленко та ін.* — Київ; Сімферополь: «Доля», 2012. — Ч. 1. — 344 с.; — Ч. 2. — 328 с.

⁷ Див.: Юшков С. В., Кечекьян С. Ф. О переименовании историко-правовых дисциплин // *Вестник высшей школы*. — 1946. — № 3–4. — С. 48–49; Усенко І. Б.

права, держава лише в окремих своїх аспектах вивчається юридичною наукою. Водночас історичним осмисленням державотворчих процесів, вивченням просторових та інших характеристик держави, дослідженням державного управління займаються історія, політологія, управлінська наука (наукова спеціальність «державне управління»), географія, демографія, соціологія та ряд інших гуманітарних наук. Отже, слід визнати, що юридична наука вивчає державу лише крізь призму права (правової реальності) як суб'єкта конституційно-правових, адміністративно-правових та деяких інших публічних правовідносин.

Значно системнішими й ґрунтовнішими стали уявлення науковців про структуру методології історико-правового дослідження. Вона почала розумітися не лише як сукупність методів наукового дослідження, а й з урахуванням принципів пізнання та різних наукових підходів, стилю мислення науковців¹ тощо.

Зроблено суттєві кроки й для вирішення проблеми періодизації вітчизняної історії права (історії держави і права)². Є певні досяг-

Історія держави і права України: проблеми предмета і методології досліджень ... — С. 239–240; *Дамирлі М. А.* Право и история ... — С. 152–166.

¹ *Скакун О. Ф.* Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях // Методологічні проблеми ... — С. 19–28; *Зарицька І. М.* До питання спеціальних принципів історії держави і права // Методологічні проблеми ... — С. 115–188; *Кириченко В. Є.* Інтегративний підхід при визначенні методології історико-правового дослідження // Методологічні проблеми ... — С. 48–56; *Ходаківський М. Д.* Світ-системний підхід в історико-правовому дослідженні // Методологічні проблеми ... — С. 118–121; *Бондарук Т. І.* Стиль наукового мислення в історико-правовому пізнанні // Актуальні проблеми науки історії держави і права: Мат. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. А. Й. Рогожина (5 жовт. 2013 р., Харків). — Х.: Право, 2013. — С. 82–86.

² *Страхов М. М., Криворучко О. В.* Методологічні основи періодизації історії держави і права // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2–3 (33–34). — Х., 2003. — С. 170–179; *Резнік О. І.* Періодизація історико-правового процесу: концептуальні аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеська національна юридична академія. — О., 2008. — 18 с.; *Іванова А. Ю.* Проблеми періодизації історії держави і права України // Правова держава. Щорічник наукових праць. — К., 2009. — Вип. 20. — С. 58–66; *Крестовська Н. М.* До питання про періодизацію історико-правових макропроцесів // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність: Мат. XXIV Міжн. іст.-прав. конф. (28 квітня — 1 травня 2011 р., м. Львів) / ред. колегія: А. М. Бойко (голова), І. Б. Усенко (заст. голови), І. Й. Бойко (відп. секр.) та ін. — Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. — С. 112–119; *Бостан С. К.* Теоретико-методологічні засади періодизації історії держави і права //

нення і в опрацюванні дотичної проблеми типології держави і права¹.

Дедалі більше дослідників усвідомлюють значення поняттєво-термінологічного апарату. За ініціативою вчених Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України в історико-юридичних дисертаційних дослідженнях стали з'являтися окремі підрозділи чи змістовно відокремлені частини підрозділів, де системно характеризується поняттєво-термінологічний апарат дослідження, розкривається зміст окремих найважливіших термінопонять дисертації. Термінологічним проблемам була навіть спеціально присвячена одна з конференцій МАІП².

Досліджуючи проблеми вдосконалення методологічного інструментарію сучасної юридичної науки, ще на початку століття у рамках дослідження планової теми «Історія держави і права: сучасні проблеми історіографії, джерелознавства та юридичної біографістики» (III кв. 2000 — IV кв. 2001 р.). співробітники відділу висунули гіпотезу про доцільність розвитку ряду нових напрямів історико-юридичної науки. Йшлося про збагачення дослідницького арсеналу здобутками суміжних наук, зокрема творче використання методів історичної науки. Утім, ці питання нині виходять за рамки суто методологічних і заслуговують на окремий розгляд.

Юридичне джерелознавство

Наука прагне до істини. Важливим критерієм достовірності й об'єктивності наукового знання є повнота джерельної бази, якою послуговуються дослідники, та їх вміння коректно працювати з джерелами. Надбанням останніх методологічних пошуків вітчизняних

Методологічні проблеми ... — С. 78–89; *Іванова А. Ю.* Проблема періодизації історії держави і права в працях учених школи західноруського права // Там само. — С. 99–105; *Цветкова Ю. В.* До питання про періодизацію історії держави і права зарубіжних країн // Там само. — С. 90–92.

¹ *Бостан С. К.* Типологізація держави: нові підходи // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. — 2006. — № 2. — С. 36–42; *Музика І. В.* До питання про історичні типи права // Правова держава: Щорічник наукових праць. Вип. 19. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. — С. 25–33.

² *Поняття, терміни і категорії іст.-прав. науки:* Мат. XXI міжн. іст.-прав. конф. (23–26 квітня 2009 р., м. Миколаїв). — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — 356 с.

правознавців стала постановка питання про розвиток в Україні юридичного джерелознавства. Необхідність виокремлення цього наукового напрямку визначається передусім вагомою роллю джерел права як системотворного елементу правової реальності загалом і правової системи зокрема. При цьому в сучасних умовах у контексті суспільної потреби в обґрунтуванні самобутності права України як цивілізаційного феномену дедалі більшого значення набуває історична характеристика джерел права України, їх сутнісних ознак, генетичних зв'язків з джерелами права європейських країн тощо.

Пропаганді нового наукового напрямку (джерелознавчого підходу) було присвячено кілька наукових доповідей і публікацій К. А. Вислобокова (Вислобокова) та І. Б. Усенка¹.

Водночас співробітники відділу систематично подавали пропозиції про внесення нових наукових напрямів до паспорта наукової спеціальності 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Здебільшого, щоправда, ці пропозиції не бралися до уваги, але зрештою у відповідному паспорті спеціальності, затвердженому Постановою Президії ВАК України від 8 жовтня 2008 р. № 45-06/7, з'явився рядок «Предмет історико-правової науки, періодизація історії держави і права, методологія історико-правової науки, історико-правове джерелознавство».

Загалом ідея «юридичного джерелознавства» під різними назвами й у різних контекстах цілком позитивно сприймається фахівцями з історії права, навіть здобула певне офіційне визнання, але широкими юридичними масами вона явно ще не оволоділа. Однією з причин такої ситуації слід вважати неусталеність відповідного понятте-

¹ Вислобоков К. А. Спеціальні історичні дисципліни т. зв. джерелознавчого циклу і система підготовки істориків права // Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи: Мат. IX іст.-прав. конф. (м. Рівне, 6–8 черв. 2003 р.) — К., 2004. — С. 122–125; Вислобоков К. А. До питання про концептуальні основи джерелознавства історії права // Правова держава. Щорічник наукових праць. — К., 2011. — Вип. 21. — С. 58–66; Усенко І. Б. До питання про розвиток юридичного джерелознавства в Україні // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність: матеріали XXIX Міжн. іст.-прав. конф., 19–22 вер. 2013 р., м. Феодосія / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), О. А. Гавриленко та ін. — Київ; Сімферополь: Універсум, 2013. — С. 100–107.

во-термінологічного апарату, що, з іншого боку, виступає як невизначеність предметного поля юридичного джерелознавства.

На нашу думку, насамперед слід визначитися, про які джерела йдеться в «юридичному джерелознавстві» — про джерела (форми) права чи історичні джерела. Як видається, у цьому контексті слід говорити лише про джерела в історичному розумінні, тобто матеріальні об'єкти, які водночас є носіями певної вагомості для юридичних досліджень інформації. За іншого підходу поняття «джерелознавство» занадто далеко відірветься від свого первісного значення. Тому не кожна юридична праця, в назві якої є слово «джерело», є джерелознавчим дослідженням. Наприклад, відома монографія «Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст.»¹ мала на меті передусім дослідити юридичні особливості правових звичаїв і містить хіба що окремі сторінки власне джерелознавчого характеру. Водночас кандидатська дисертація П. О. Нюхіної, присвячена козацьким універсалам², є, безумовно, однією з перших спроб власне юридичного джерелознавчого дослідження.

Іншими словами, про справжнє джерелознавче дослідження ми маємо право говорити лише тоді, коли дослідник не обмежується лише аналізом наявної в правовій пам'ятці моделі правового регулювання, а звертає увагу на визначення авторства джерела, його датування, автентичності, достовірності, відповідності традиційному для цього типу джерел формуляру тощо. При цьому доцільно активно використовувати надбання таких спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, як палеографія, текстологія, метрологія тощо. Тобто, оперуючи поняттями історичного джерелознавства, джерелознавство є тоді, коли наявна і зовнішня, і внутрішня критика джерела. Традиційно предметом зовнішньої критики вважається форма й походження джерела, а внутрішньої — його зміст. Звісно, в юридичному джерелознавстві, так само як і в історичному, є різні рівні критики (від конкретно-емпіричного до теоретично-узагальнюючого).

¹ *Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст.* / За ред. І. Б. Усенка. — К.: Наук. думка, 2006. — 280 с.

² *Нюхіна П. О.* Козацькі універсали XVII–XVIII ст.: історико-правове дослідження: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. — К., 2011. — 20 с.

Відповідно, визначаючи зміст поняття «юридичне джерелознавство», можна взяти за основу найпоширеніше визначення історичного джерелознавства як спеціальної галузі наукових історичних знань, науки про історичні джерела, теорію й практику їх використання в історичних дослідженнях. Звісно, йдеться про юридичні знання, поняття «історичні джерела» поширюється і на джерела сучасного періоду історії людства, а використовуються ці джерела в юридичних дослідженнях. Отже, не претендуючи на оригінальність і принципову новизну (про це, зокрема, писав К. А. Віслобоков), можна запропонувати таке визначення: «Юридичне джерелознавство — це напрям юридичної науки, покликаний забезпечити приріст знань щодо історичних джерел правового характеру, теорії і практики їх використання в юридичних дослідженнях». Любителям модерної термінології можемо запропонувати замінити у цьому визначенні поняття «історичні джерела» на «матеріальні форми правової реальності».

Юридична археографічна діяльність

Перш ніж вивчати історико-правові джерела, їх треба відшукати й увести до наукового обігу. Тому важливе значення для розвитку історико-правової науки має археографічна діяльність, тобто видання правових пам'яток. Кожна нововведена до наукового обігу правова пам'ятка сприяє розвитку історико-правового джерелознавства, дає емпіричний ґрунт для відповідних теоретичних узагальнень. Таким чином, археографія та джерелознавство — це два самостійних напрями наукової діяльності, які, однак, тісно пов'язані між собою. Водночас кількість і якість археографічних публікацій є важливим індикатором загального стану історико-правової науки.

Показово, що саме публікацію першоджерел, а не наукових монографій, було визначено головним пріоритетом для істориків права УАН (ВУАН) у момент започаткування діяльності академічної Комісії для вивчення історії західноруського та українського права. Комісія поставила перед собою завдання переважно правничо-археографічного характеру, вважаючи, що теоретична праця має здійснюватися на відповідних університетських кафедрах. Планувалися академічні видання Литовських статутів, джерел магдебурзького права, гетьманських статей тощо. Згодом через відсутність умов для видавничої діяльності Комісія дещо переглянула свої пріо-

ритети, але питання видання правових пам'яток завжди залишалося на порядку денному. Зокрема, непересічною подією стали «Матеріали до історії українського права», що вийшли у світ 1929 р. з ґрунтовною передмовою і за редакцією М. П. Василенка. На жаль, наступна археографічна праця М. П. Василенка та В. О. Романовського — збірник грамот магдебурзького права містам України — була вилучена з друкарні 1930 р. Лише в наші дні вдалося відшукати відповідні тексти й повернути їх до наукового вжитку¹. У планах Комісії була ще одна ідея, розрахована на багаторічну перспективу. Йдеться про внесену у другій половині 20-х років М. Є. Слабченком пропозицію щодо видання великого, в декілька томів зводу першоджерел українського права, так званого *Corpus juris ukrainensis*. Учений запропонував структуру такого видання, яка передбачала 16 томів. Утім, завдання видання багатотомного корпусу джерел українського права досі залишається невиконаним.

Після розгрому української академічної науки в добу сталінщини видання пам'яток української правової культури практично припинилося. Водночас на загальносоюзному рівні радянськими істориками права були підготовлені академічне видання Руської Правди у трьох томах (М. — Л., 1940—1963 рр.), багатотомні серії «Памятники русского права» (М., 1952—1963 рр.) і «Российское законодательство X—XX вв.» (М., 1984—1994 рр.) та деякі інші видання, які активно використовували в своїх працях українські дослідники.

Після проголошення державної незалежності України історики права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України визначили розраховану на тривалу перспективу програму видання найвидатніших пам'яток вітчизняної правової культури. Робота у цьому напрямі дістала могутній імпульс у 1992 р., коли Фонд фундаментальних досліджень України схвалив науковий проект «Корпус джерел з історії права, державності та правничої думки в Україні», який мав на меті: поповнення духовної скарбниці України шляхом введення до наукового обігу забутих або ще зовсім невідомих пам'яток національної державності і права; врятування багатьох першоджерел від фізичного знищення за межами нашої держави і

¹ *Корпус* магдебургських грамот українським містам: два проекти видань 20–40 років XX століття / Упоряд. і автори дослідження В. І. Андрейцев, В. І. Ульяновський, В. А. Короткий. — К.: Прайм, 2000. — 215 с.

повернення їх в Україну; відродження у національній свідомості штучно викреслених з народної пам'яті імен і праць визначних українських юристів та державних діячів минулого; створення найповнішого джерельного та інформаційного фундаменту для подальших теоретичних досліджень та підготовки підручників нового покоління для середніх і вищих навчальних закладів.

У рамках цього проекту було започатковано академічну серію «Пам'ятки політично-правової культури України». У 1993 р. її відкрили фундаментальні колективні роботи «Зібрання малоросійських прав 1807 р.» (упорядники — К. А. Віслобоков, А. П. Ткач, І. Б. Усенко, В. А. Чехович, автор передмови — К. А. Віслобоков), «Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.» (упорядник — В. Й. Горобець, автор вступної статті — В. А. Панашенко). Відповідальними редакторами першої праці були Б. М. Бабій та О. М. Мироненко, а другої — Л. А. Дубровіна. Третій том серії, який побачив світ у 1997 р., було присвячено дослідженню і публікації славетної пам'ятки української правової культури — «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Упорядником і автором вступного нарису був К. А. Віслобоков, а відповідальним редактором праці — Ю. С. Шемшученко. Ця праця, як відомо, дістала високу оцінку фахівців і була удостоєна премії ім. М. П. Василенка НАН України.

Поруч з виданням нормативних першоджерел неодмінною передумовою подальшого розвитку юридичної науки є повернення до наукового обігу класичної спадщини вітчизняних правознавців. Ця робота набула системного характеру, коли в Інституті було започатковано і реалізовано упродовж 2002–2005 рр. науковий проект з підготовки десятитомної «Антології юридичної думки України». За своїм концептуальним задумом і змістом це видання не мало аналогів у жодній з пострадянських країн і дістало високу оцінку юридичної громадськості як в Україні, так і за її межами. Кожний з томів цього видання присвячується певній галузі юридичної науки й містить історичний нарис розвитку цієї галузі в Україні, біографічні довідки про вітчизняних учених-правознавців відповідного фаху та фрагменти їхніх найважливіших і науково вагомих праць. Над проектом працював увесь Інститут під загальним керівництвом авторитетної редколегії, очолюваної директором інституту академіком НАН України Ю. С. Шемшученком.

Логічним доповненням «Антології» мали стати видання вибраних творів провідних академіків правознавців М. П. Василенка, О. О. Малиновського і Ф. В. Тарановського. Проте на сьогодні побачив світ лише тритомник праць академіка М. П. Василенка, а інші згадані видання, хоча й готові до друку, проте вже тривалий час очікують на відповідні фінансові можливості.

Є і певні позитивні приклади археографічної юридичної діяльності поза межами нашого академічного інституту. Так, в Одесі зусиллями П. П. Музиченка, С. Г. Ковальнової та їх однодумців у 2002–2004 рр. здійснено фундаментальне видання всіх трьох редакцій Литовського статуту, а в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка опубліковано кілька збірок класичних праць правознавців університету¹.

Чимало археографічних видань юридичного характеру ініціюються не правознавцями, а вченими-істориками. Так, в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України успішно видається серія «Універсали українських гетьманів»², а в Інституті історії України НАН України опубліковано фундаментальне видання Конституції Пилипа Орлика³ та корпуси документів органів влади доби української революції 1917–1921 рр.⁴

¹ *Римське право* в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за заг. ред. І. С. Гриценка. — К.: Либідь, 2010. — Кн. 1. — XLVIII, 528 с.; Кн. 2. — 432 с.; *Філософія та енциклопедія права* в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І. С. Гриценка; [уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. — К.: Либідь, 2011. — Кн. 1. — LVIII, 447 с. — Кн. 2. — 500 с.

² *Універсали* Богдана Хмельницького. 1648–1657 / В. Смолій (ред. кол.), І. Крип'якевич (упоряд.), І. Бутич (упоряд.). — К.: Альтернативи, 1998. — 383 с.; *Універсали* українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687) / І. Бутич та ін. (упоряд.). — К.; Л.: НТШ, 2004. — 1087 с.; *Універсали* Івана Мазепи. 1687–1709 / П. Сохань (голов. ред.), І. Бутич (упоряд.). — К.; Л.: НТШ, 2002. — 780 с.; *Універсали* Івана Мазепи. 1687–1709. Ч. II / П. Сохань (голов. ред.), І. Бутич (упоряд.). — К.; Л.: НТШ, 2006. — 798 с.; *Універсали* Павла Полуботка. 1722–1723 / П. Сохань (голов. ред.), В. Риневич (упоряд.). — К., 2008. — 719 с.

³ «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Редколегія: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. С. Шемшученко та ін. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

⁴ *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали*: у 2 т. / Упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. — К.: Наук. думка, 1997. — Т. 1. — 590 с.; Т. 2. — 424 с.; *Директорія*. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: Документи і матеріали: у 2 т., 3 ч. /

Водночас, на жаль, виданням, які здійснюються без участі правознавців, часто не вистачає елементарної юридичної культури, наприклад, нормативні документи можуть подаватися не за офіційним виданням, а за чернеткою. А видання, які здійснюються окремими аматорами-юристами, іноді зводяться до некритичного передрукування вже опублікованих текстів (іноді навіть без посилання на першоджерело), без приміток, наукових коментарів тощо. Тож актуальним завданням залишається напрацювання концептуальних основ юридичної археографічної діяльності з тим, щоб нові публікації першоджерел були грамотні як з боку загальної археографічної культури, так і з боку юридичної культури видання.

Важливо також подолати існуючу не лише в юриспруденції, а й в інших галузях науки, певну недооцінку значення археографічної діяльності. Окремі організатори науки абсолютно безпідставно вважають археографічні видання чимось другорядним і допоміжним порівняно з науковими монографіями. Деякі ж рядові науковці вважають цілком нормальним готувати свої історико-правові дослідження не на основі академічних видань першоджерел, а на основі хрестоматій і коментаторської літератури.

Як наслідок археографічні видання належним чином не фінансуються, вони не враховуються при наданні наукових ступенів і вчених звань, їх упорядникам важко розраховувати на академічні та інші наукові відзнаки. Все це, на нашу думку, суттєво гальмує подальший розвиток вітчизняної історико-правової науки.

Юридична біографістика

Збагаченню методологічного інструментарію історико-правових досліджень сприяє розвиток юридичної біографістики, який помітно посилюється і поглиблюється останнім часом. Прихильність біографічним дослідженням демонструють не лише історики вчень про державу і право, для яких біографічний підхід («портретний метод») є традиційним, а й дослідники зовнішньої і внутрішньої історії права. Дедалі більше утверджується розуміння, що історія права невіддільна від характеристики тих особистостей, які її творили. Так само об'єктивне критичне осмислення змісту, ролі і значення конкретних

[відп. ред. і кер. упоряд. В. Ф. Верстюк]. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. — Т. 1. — 687 с.; Т. 2. — 744 с.

доктрин, концепцій, ідей, нормативних положень, юридично значущих дій потребує докладного вивчення біографічних відомостей про науковців, юристів, політичних діячів тощо.

Біографічні дослідження набули і самостійного значення. Зокрема, за роки незалежності побачили світ довідник «Вчені — юристи України» (К., 1998 р.), що містить відомості про 771 правознавця; довідник «Хто є хто в українських суспільних науках» (К., 1998 р.) — близько 130 персоналій юристів; «Юридична енциклопедія» в 6 томах (К., 1998–2004 рр.) — близько 1500 персоналій юристів і державних діячів; «Антологія української юридичної думки» в 10 томах (К., 2002–2005 рр.) — ґрунтовна інформація про життя і діяльність понад 200 вітчизняних правознавців XVIII–XX ст.

Чимало біографічної інформації міститься в фундаментальних працях «Юридична наука і освіта на Україні» (К., 1992 р.) та «Академічна юридична думка» (Київ, 1998 р.), в ювілейних і презентаційних виданнях «Національна юридична академія України 1920–1995. Історичний нарис» (Х., 1995 р.), «Юридический институт Одесского государственного университета. Исторический очерк» (О., 1996 р.), «Одеська державна юридична академія: історія і сучасність» (О., 1999 р.), «Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: наукові досягнення за 50 років 1949–1999» (К., 1999 р.), «Професори Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого» (Х., 2004 р.), «Юридичний факультет КНЕУ — 15 років після відродження» (К., 2008 р.), «Флагман української юридичної науки. До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2009» (К., 2009 р.) та ін.

Водночас акцентування уваги на біографічних моментах ще й досі сприймається не всіма вітчизняними науковцями. Тут з радянських часів тягнеться традиція розглядати юриспруденцію як науку про державно-правові інститути, що ніби живуть своїм власним життям і відірвані від конкретних особистостей, які стоять на чолі відповідних державних органів або є творцями досліджуваних правових норм.

Методологічною основою такого підходу є нехтування суб'єктивним фактором, дещо гіпертрофоване розуміння загалом правильної тези, що історію творять не стільки окремі особистості, скільки народи, етноси, соціуми тощо. Далося взнаки й те, що чима-

ло справжніх фундаторів радянської держави і радянського права було згодом репресовано або принаймні ідеологічно затавровано. Тому і з'являлися в історико-юридичних працях, коли вже зовсім не можна було обійтися без персоніфікації, дивні знеособлені формули типу «Голова Раднаркому вирішив» або «Секретар ЦК дав вказівку» (в усіх випадках без конкретних прізвищ). Обґрунтовувалося це тим, що для юристів байдуже, хто займав відповідну посаду, оскільки це не могло принципово вплинути на об'єктивно зумовлені історичні події. Схожі міркування, мабуть, призвели й до практики послідовного вилучення з текстів нормативних документів, що включалися до багатотомного «Хронологічного зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР» та інших аналогічних збірників, будь-яких згадок про особи, які підписували відповідні акти.

Особливо категорично негативне ставлення до біографістики виявлялося та й досі, на жаль, виявляється у представників галузевих і прикладних юридичних дисциплін. Аматорам біографічного жанру колеги-юристи здебільшого пропонують полишити відповідні сюжети для науково-популярної літератури або принаймні винести їх у додатки до «основного» дослідження.

Негативне ставлення до праць біографічного характеру посилюють численні комерційні видання з назвами на зразок «юридична еліта України», в яких без належної системи вміщуються біографії окремих наших сучасників — представників юридичної професії, здебільшого суддівського корпусу, прокуратури, міліції, адвокатури тощо. Критеріями включення до таких збірок є не стільки реальні професійні здобутки, скільки посадове становище, причетність до організації, яка отримала «квоту», а насамперед платоспроможність персонажа.

Сміливець, який ризикне захищати дисертацію по юридичній спеціальності за результатами суто науково-біографічного дослідження, може наразитися на неприємну пропозицію «перекваліфікуватися» в «чистого» історика. Утім, якщо говорити об'єктивно, біографічні дослідження у сфері юриспруденції не лише відзначаються підвищеним (порівняно, скажімо, з іншими видами наукової діяльності) вмістом суто дослідницького, пошукового компоненту, а й вимагають від їх авторів універсальної і ґрунтовної фахової юри-

дичної підготовки. Адже мало реконструювати ті чи ті раніше невідомі сторінки певної творчої біографії або державної діяльності — слід ще усвідомити їх значення, дати їм професійну юридичну оцінку. Тому, на наше глибоке переконання, юридичні біографічні дослідження мусять розвиватися й далі, маючи на меті здійснення амбітного завдання підготовки і видання біографічного словника українських юристів XVIII—XX ст.

Юридична історіографія

Сучасний рівень історико-правової науки, окрім усього іншого, визначається й тим, наскільки дослідники спираються на здобутки попередників. В одному ряду з біографічними стоять юридичні історіографічні дослідження. Тут теж є як здобутки, так і проблеми. З одного боку, за останні десятиліття доступна дослідникам історіографічна база помітно розширилася. Зокрема, до наукового обігу, що подолав багаторічне ідеологічне упередження, увійшли дореволюційна юридична література й творча спадщина української діаспори за кордоном. Майже повністю повернуто і, здавалося, назавжди втрачену спадщину українських правознавців 20–30-х років. Проблемою залишається недостатнє використання вітчизняними науковцями доробку іноземних авторів, але й тут ситуація поступово змінюється на краще, принаймні щодо відносно доступної для знаходження й опрацювання російської та польської літератури. Маємо вже також приклади вітчизняних досліджень магдебурзького (М. М. Кобилецький) і хелмінського (Ю. Л. Дмитришин) права з активним використанням німецької літератури.

Є й відповідна підтримка від органів управління наукою. Так, державні органи атестації (колишній ВАК і Атестаційна колегія сучасного МОН) поставили вимогу, щоб кожне дисертаційне дослідження починалося з відповідного огляду історіографії проблеми. Аналогічні вимоги висуваються до т. зв. фахових наукових статей. Не забувають віддати належне своїм попередникам і автори наукових монографій.

Проте якість історіографічного огляду буває різною. Це може бути як глибокий аналіз усього масиву літератури, з визначенням творчих позицій основних наукових шкіл і критичним аналізом «знакових» праць, так і сумної слави загальний список, в якому поруч стоять класики і сучасники, вітчизняні автори й іноземці,

корифеї та початківці, які об'єднуються загальним поняттям «особи, що зробили внесок у наукове опрацювання проблеми». Тому на часі напрацювання й оприлюднення фахових рекомендацій щодо основних вимог до історіографічного огляду в юридичних дослідженнях.

Позитивним явищем стала поява першого дисертаційного дослідження у жанрі юридичної історіографії¹. Утім, цей поодинокий приклад ще не перетворився на тенденцію. Тому, на нашу думку, усім, хто причетний до визначення тематики дисертаційних і монографічних досліджень, слід максимально сприяти розвитку юридичної історіографії як самостійного, а не лише допоміжного наукового напрямку.

Історія юридичної науки і освіти

Існує думка, що наука лише тоді досягає зрілості, коли починає осмислювати сама себе і, зокрема, звертається до власної історії. Відділ історико-правових досліджень, продовжуючи традицію, яку заклав Б. М. Бабій, вивчення історії юридичної науки і освіти вважає одним із своїх пріоритетів. У працях з історії науки синтезуються біографічні й історіографічні дослідження, вони спираються на документальні джерела, а водночас і створюють умови для введення до наукового обігу нових документальних комплексів.

На сьогодні майже не залишилося білих плям в історії української академічної юридичної науки, є вагомі напрацювання з історії юридичної науки і освіти в «класичних» університетах Харкова, Києва та Одеси. Заслуговує на особливу увагу монографічне дослідження Л. В. Міхневич про розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті — Київському інституті народного господарства².

Коло подібних досліджень поступово розширюється. До певної міри вони умовно вкладаються в рамки наукової спеціалізації (частини спеціальності 12.00.01) «історія політичних і правових учень» («історія вчень про державу і право», особливо коли йдеться про доробок конкретного мислителя і науковця. За роки незалежності,

¹ *Красніцький А. В.* Українська державність 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. — К., 2013. — 20 с.

² *Міхневич Л. В.* Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті — Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). — К.: КНЕУ, 2011. — 286 с.

як видається, вітчизняні дослідники історії політичних і правових вчень загалом досягли чималих успіхів. Зокрема, ряд цікавих розвідок підготували й співробітники та здобувачі відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Важливо, що, окрім досліджень власне правничої думки чи поглядів на право, є низка наукознавчих публікацій (О. Ф. Скакун, Т. Г. Андрусак, Н. М. Крестовська, І. В. Музика та ін.) про предметне поле цієї галузі (підгалузі, спеціалізації) юридичної науки та інші дотичні питання методологічного характеру. Утім, питання стану і перспектив розвитку в Україні історії політичних і правових учень виходить за межі нашого нарису.

Водночас історія юридичної науки і освіти не вичерпується аналізом поглядів тих чи інших особистостей або наукових колективів. У відповідних дослідженнях значне місце приділяється організаційно-правовим формам організації науки і освіти, правовій педагогіці тощо. Характерним прикладом такого підходу, крім вже згаданої праці Л. В. Міхневич, може слугувати новітнє видання з історії Національної академії наук України¹.

Тому цілком логічно видається пропозиція доповнити традиційну формулу наукової спеціальності 12.00.01 з тим, щоб вона мала такий вигляд: «теорія та історія держави і права; історія вчень про державу і право; історія юридичної науки і освіти».

Окрім того, дослідники історії юридичної науки й освіти мають добре оволодіти відповідним наукознавчим поняттєво-термінологічним апаратом, оскільки сьогодні далеко не кожний може відповісти на питання про правильне вживання понять «парадигма», «дискурс», «концепція», «теорія», «науковий напрям», «наукова школа» тощо². Водночас вони, як і всі історики права, мусять добре орієнтуватися в

¹ *Правовий статус Національної академії наук України: історія та сучасність: До 95-річчя утворення НАН України* / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, авт. колектив: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович та ін. — К.: Юрид. думка, 2013. — 702 с.

² *Бондарук Т. І.* Наукознавчі категорії «школа», «напрямок», «концепція», «течія» в юридичній науці // *Поняття, терміни і категорії іст.-прав. науки: Мат. XXI міжн. іст.-прав. конф.*, 23–26 квітня 2009 р., м. Миколаїв. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — С. 113–117.

історичному процесі загалом, мати навички історіософського осмислення проблеми¹.

«Білі плями» історії вітчизняної держави і права

Сучасний стан історико-правової науки визначається не лише її методологічною озброєністю та «жанровими» особливостями, а й характеристикою основної дослідницької тематики. Останню для історико-правових досліджень прийнято розглядати передусім за критерієм належності до певного історичного періоду розвитку держави і права.

Після проголошення державної незалежності України дослідники майже повністю втратили інтерес до історії радянської держави і права, обмежуючись проблемами, пов'язаними з функціонуванням юридичного механізму протиправних репресій та іншими проявами авторитарного і тоталітарного минулого. Деяка увага приділялася також різним аспектам державної політики часів непу. Натомість активно вивчалися державно-правові інститути небільшовицьких режимів доби української революції 1917–1921 рр. Інші історичні періоди досліджувалися в обсязі, необхідному для написання відповідних підручників і навчальних посібників з історії держави і права України.

Проте на початку нового тисячоліття ситуація помітно вирівнялася. Окрім зазначеної вище проблематики, доволі активно вивчаються державно-правові інститути на українських землях пореформеної Росії (О. Н. Ярмиш і його учні та послідовники) та Австро-Угорщини (В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик та інші представники львівської історико-правової школи). Чимало досліджень присвячено козацько-гетманській добі, хоча, як видається, глибина багатьох з них бажає кращого. Систематично працюють над правом Великого князівства Литовського Т. І. Бондарук, С. Г. Ковальова, О. В. Сокальська та деякі інші дослідники. Значний внесок у дослідження цієї проблематики вніс П. П. Музиченко. Галичині у складі Польського Королівства присвятив докторську дисертацію і ряд монографій І. Й. Бойко. В останні роки з'явилася низка дисертаційних дослі-

¹ *Музика І. В.* Методологічна роль категорій історіософії права у дослідженні українського права // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького ... С. 120–124.

джень, предметом яких була діяльність органів влади на українських землях Другої речі Посполитої. Що ж стосується інших історичних періодів, то їх вивченням серед правознавців займаються переважно поодинокі ентузіасти, хоча досліджень загальноісторичного характеру доволі багато. Так античну добу (держави і право Північного Причорномор'я) послідовно вивчає лише О. А. Гавриленко, князівську добу (державу і право Київської Русі) — молодий дослідник Є. В. Ромінський. Помітною лакуною залишається історія державно-правових інститутів на українських землях дореформеної Росії (др. пол. ХVІІІ ст. — перша пол. ХІХ ст.). Її обходили увагою радянські вчені, не дуже активно вивчають і сьогодні. Поодиноким винятком тут є хіба дослідження судівництва (О. О. Малишев, Т. В. Хутько) та цивільного права (О. М. Коросташов) цього періоду.

Зросла увага українських вчених до регіональної проблематики. Так, було опубліковано низку праць з державно-правової історії Криму. Але після смерті натхненника багатьох з цих робіт і визнаного лідера кримських істориків права О. В. Тимошука — темп відповідних досліджень суттєво уповільнився. Державно-правові інститути на теренах Буковини глибоко дослідив М. В. Никифорак. Юридична історія Закарпаття стала об'єктом дослідження Ю. М. Бисаги, В. В. Лемака та деяких інших дослідників.

У подальшому, як видається, доцільно більше уваги приділити південно-східним регіонам України. Так, практично немає робіт, які б розкривали особливості державно-правових інститутів і процесів у Слобідській Україні, Новоросії тощо.

Доречно сказати, що на тлі сотень досліджень з історії держави і права України, література з історії держави і права зарубіжних країн представлена майже виключно поодинокими підручниками і навчальними посібниками. Монографічних або дисертаційних досліджень вітчизняних авторів практично немає. На нашу думку, принаймні історію держави і права сусідніх держав (Польщі, Угорщини, Туреччини) слід поглиблено вивчати у плановому порядку. Заслуговує на увагу й, на перший погляд, добре розроблена історія російської держави і права, хоча б з метою уточнення деяких заідеологізованих оцінок, які домінують у сучасній російській літературі.

Маємо також констатувати тенденцію до збільшення досліджень історії окремих галузей та інститутів права на додаток до традиційно-

го вивчення так званої зовнішньої історії права (наукової критики правових першоджерел). Поділ історії права на зовнішню і внутрішню був традиційним для дореволюційної науки, але в радянський час від нього фактично відмовилися, оскільки історія окремих галузей та інститутів права стала досліджуватися переважно з галузевих позицій. Як наслідок і сьогодні існує чимало відомих українських науковців, які безпідставно вважають, що в рамках спеціальності 12.00.01. не можна розглядати, наприклад, історію договору оренди чи якихось інших конкретних інститутів цивільного (кримінального тощо) права. На нашу думку, подібними проблемами мають право займатися як історики права, так і галузеві фахівці, але кожний під своїм кутом зору. При цьому історики права мають основну увагу приділяти тому, як досліджуваний інститут буде вписуватися у загальний контекст історико-правової реальності.

Деякі підсумки

Отже, у вітчизняних істориків права немає підстав ні для зайвої сором'язливості, ні для самозаспокоєння. Зроблено чимало, але й для нових досліджень залишається широкий простір. Загальна стратегія історико-юридичних досліджень, започаткована в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ще на рубежі 1988–1989 рр., була сприйнята усією спільнотою вітчизняних істориків права і, можна стверджувати, пройшла перевірку часом. Її основними засадами залишається здійснення досліджень суто на документальній основі, ретельні архівні пошуки, вільне від будь-яких ідеологічних нашарувань поважливе ставлення до наукового доробку всіх попередніх дослідників, зваженість і об'єктивність у висновках, пріоритетне вивчення тих проблем, які раніше не піддавалися науковому аналізу.

Основними надбаннями сучасної вітчизняної історико-правової науки, до яких доклали максимум зусиль співробітники відділу, можна назвати:

1) збагачення методологічного інструментарію історико-правових досліджень (насамперед через використання здобутків суміжних наук);

2) започаткування або розвиток нових «жанрових» напрямів у вітчизняній історико-правовій науці (юридичне джерелознавство,

юридична біографістика, юридична історіографія, історія юридичної науки і освіти);

3) суттєве прирошення джерельної бази, зокрема поява фундаментальних публікацій найважливіших пам'яток правової культури України;

4) розширення тематики досліджень, усунення основних «білих плям» в історії держави і права України, зосередження наукових пошуків на пріоритетних напрямках (узагальненим пріоритетом можна вважати дослідження історії формування та трансформації національної правової системи як конкретної картини буття українського права та історико-правової реальності).

Зазначений вище доробок дає змогу поставити перспективне завдання підготовки великого академічного курсу історії держави і права України. Але перед цим слід остаточно визначитися з ряду найважливіших проблем, «привести до спільного знаменника» всі різнопланові й суперечливі твердження, які містяться у сучасній юридичній, історичній та політологічній літературі.

Окрім того, слід сконцентрувати зусилля на створенні корпусу джерел українського права, енциклопедичного словника української юридичної старовини, біографічного словника українських юристів, узагальнюючих наукових і навчальних видань з історії української юридичної науки і освіти, узагальнюючих праць з історіографії історії держави і права України тощо.

Предметом постійної турботи має стати видання найважливіших творів видатних вітчизняних науковців. Особливо неприпустимим видається те, що чимало давно готових до друку видань юридичної класики через відсутність належного фінансування вже багато років не можуть побачити світ.

Наведені завдання видаються доволі амбітними, але, на нашу думку, потужній спільноті українських істориків права за умови належного організаційно-фінансового забезпечення вони цілком посилені.